

JANUSZ CZEBRESZUK, JÓZEF ŁOŚ

**GRÓB KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ W ŻERNIKACH,  
GM. KRUSZWICA, POW. INOWROCŁAW,  
WOJ. KUJAWSKO-POMORSKIE, STANOWISKO 27\***

UWAGI WPROWADZAJĄCE

W ostatnich latach obserwujemy znaczne przyspieszenie w przyroście informacji źródłowych na temat kultury ceramiki sznurowej (KCSZ) na Kujawach (Czebreszuk 1996; 1999; Koško 1994; 1997). Fakt ten stawia w nowym świetle problem znaczenia tej kultury na interesującym nas obszarze. W dotychczas przyjmowanym modelu, tereny Kujaw jak i Wielkopolski traktowane były jako „strefa rozrzedzonego osadnictwa sznurowego” (Machnik 1979), gdzie podstawowe znaczenie kulturowe przypisywano miejscowej kulturze pucharów lejkowatych (konkretnie jej schyłkowemu horyzontowi – Koško 1996 *tsl.*) oraz kulturze amfor kulistych (Koško 1979; Szmyt 1996). Aktualnie, zwłaszcza po podsumowaniu wyników pierwszego etapu akcji badań na trasie gazociągu tranzytowego (Czebreszuk 1999), stoimy przed koniecznością sformułowania nowego modelu KCSZ na Kujawach, w ramach którego kultura ta znajdzie bardziej poczesne miejsce. Taksonomiczne zręby postulowanego modelu zostały już przedstawione w literaturze przedmiotu (Czebreszuk 1996).

---

\* Artykuł powstał w ramach grantu nr I H01G 018 10, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych. Autorzy dziękują także Pani Doktor Marzenie Szmyt i Panu Profesorowi Aleksandrowi Koško za dyskusje w trakcie powstawania artykułu, Panu Profesorowi Miroslawowi Buchvaldkowi z Pragi za wiele cennych uwag dotyczących zagadnienia kościanych klamer do pasa oraz Panu Magistrowi Piotrowi Dmochowskiemu za pomoc w ocenie zabytku krzemiennego. Chcielibyśmy również wyrazić naszą wdzięczność Panu Stanisławowi Górnemu oraz jego Synowi Aleksandrowi, za zrozumienie i wszechstronną pomoc w trakcie prac terenowych.

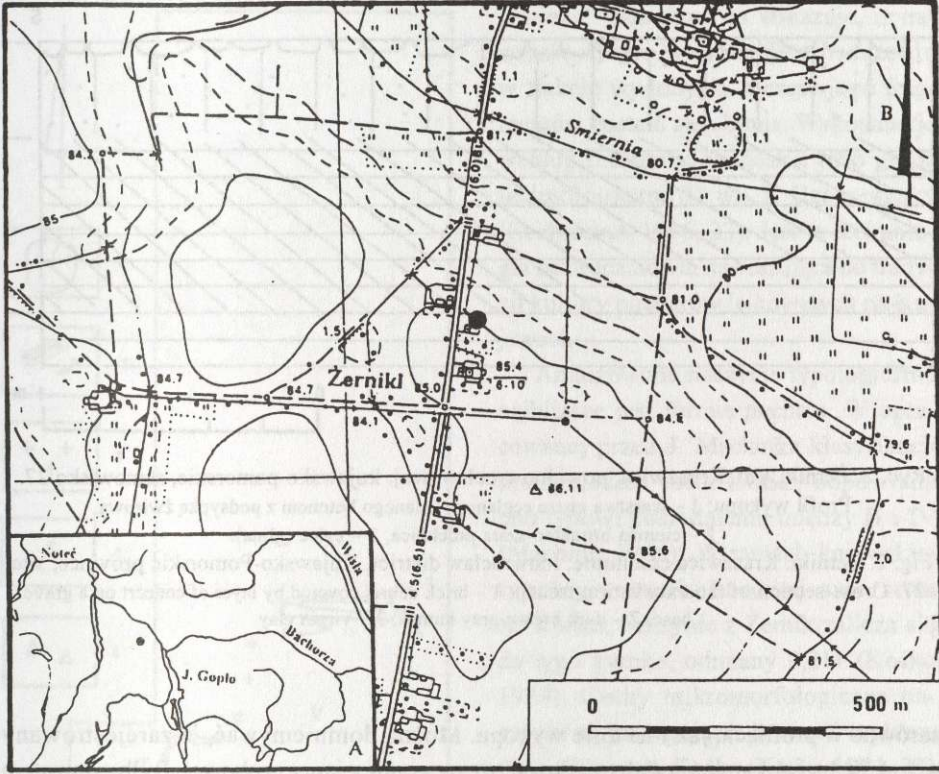
W ramy zarysowanej powyżej tendencji wpisuje się odkrycie z miejscowości Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie. Ma ono charakter przypadkowy. Na pozostałości grobu KCSZ natrafiono podczas prac budowlanych w obszarze gospodarstwa p. Stanisława Górnego. Odkrycia dokonał syn właściciela posesji – Aleksander Górny – w trakcie kopania kanału w obrębie budynku, pełniącego aktualnie funkcję garażu. Latem 1996 roku pan Górny zawiadomił o swoim znalezisku Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy. W lipcu tego roku na omawianym stanowisku badania interwencyjno-ratownicze przeprowadzili mgr mgr Jolanta i Józef Łosiowie. Niestety, znalezisko zostało już w znacznym stopniu naruszone przed przybyciem archeologów.

### OPIS STANOWISKA I TAKSONOMIA ŹRÓDEŁ

Omawiane stanowisko nie było dotychczas znane i oznaczono je pierwszym wolnym numerem jako Żerniki 27. Jest ono zlokalizowane na Wysoczyźnie Kujawskiej (ryc. 1), posiadającej charakter równiny pokrytej bardzo żyznymi czarnymi ziemiami kujawskimi. W skali topograficznej omawiane stanowisko mieści się na krawędzi doliny rzeki Smiernia. Dolina ta, wyraźnie zarysowująca się krajobrazowo, pierwotnie stanowiła jedną z odnóg Noteci, która aktualnie płynie ok. 3 km na północny-wschód od stanowiska. Omawiana dolina usytuowana jest wzdłuż osi południowy wschód – północny zachód, a interesujące nas stanowisko znajduje się na wyniosłości na jej południowej krawędzi. W skali mikrotopograficznej stanowisko Żerniki 27 zajmuje niewielki cypel – od południa i zachodu izolowany przez niewielką dolinkę, dnem której przebiega obecnie rów melioracyjny (ryc. 1). W sumie więc omawiany obiekt usytuowany został w miejscu wyraźnie eksponowanym topograficznie.

Jak już wspomniano, interwencja archeologiczna miała miejsce w sytuacji, kiedy znaczna część warstwy ze śladami działalności pradziejowej została naruszona. Z powodu ograniczeń wynikających z faktu, iż odkrycie dokonane zostało wewnątrz aktualnie użytkowanego budynku, zakres prac interwencyjnych posiadał bardzo ograniczony charakter. Wykop ratowniczy miał wymiary 3,25 x 0,9 m. Zarejestrowano następujący układ stratygraficzny: warstwa zewnętrzna, współczesna, składająca się z poziomu gruzu ceglano-betonowego oraz podsypki ze żwiru (łącznie ok. 30 cm grubości), następnie ciemna, brunatno-szara próchnica o miąższości 60–70 cm oraz calec w postaci zbitej, żółto-szarej gliny (ryc. 2). Efektem eksploracji wykopaliskowej było udokumentowanie *in situ* układu części kości ludzkich oraz wióra krzemienno-krzemianowego i niewielkich fragmentów ceramiki (ryc. 3). W bezpośredniej bliskości zmarłego zlokalizowano ponadto jeden kamień narzutowy pokaźnych rozmiarów (ryc. 3). Wcześniej właściciel posesji znalazł w badanym miejscu inne zabytki, w postaci kości ludzkich oraz fragmentów naczyń i przedmiotu z kości.

Pozyskane kości ludzkie pochodziły w zasadzie od jednego zmarłego – mężczyzny w wieku ok. 30–40 lat, dobrze zbudowanego, o wzroście pomiędzy 172–173 cm (por.



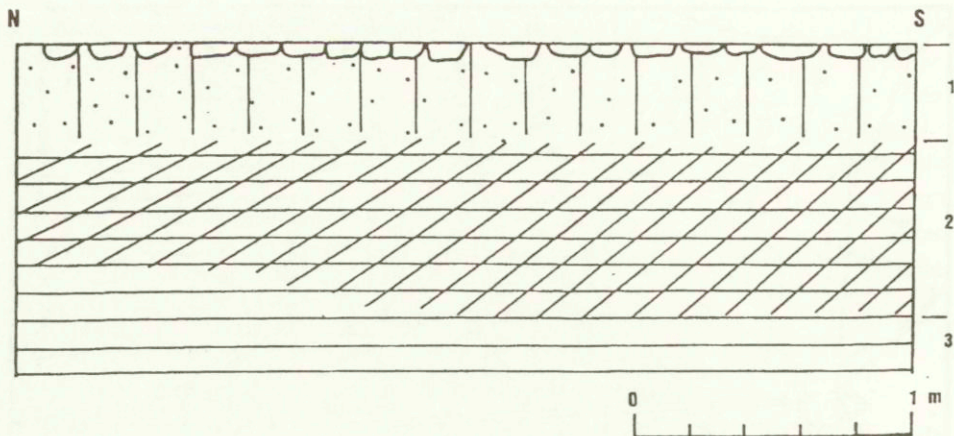
Ryc. 1. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27. Lokalizacja stanowiska na Wysoczyźnie Kujawskiej (A) oraz w najbliższym kontekście topograficznym (B). Stanowisko oznaczono czarnym punktem.

Fig. 1. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, Kujawsko-Pomorskie province, site 27. Location of the site on the Kujavian Upland (A) and in the nearest topographic context (B). The black point indicates the site.

Aneks). Jednakże znaleziona tu pojedyncza kość z innego osobnika (por. Aneks), wskazuje na bardziej skomplikowany charakter znaleziska, które jest pozostałością zapewne wieloosobowego pochówka szkieletowego.

Nie zarejestrowano wszystkich kości z lepiej zachowanego szkieletu (mężczyzny). Nie znaleziono chociażby czaszki, co może być wynikiem zarówno naturalnego procesu rozkładu niektórych kości, jak i wynikać z ograniczonego zasięgu eksploracji wykopaliskowej.

Na podstawie układu kości odkrytych *in situ* można przypuszczać, iż mężczyzna leżał w pozycji skurzonej na lewym boku wzdłuż osi północ-południe (z lekkim odchyleniem w kierunku północny wschód – południowy zachód), z głową skierowaną na południe (ryc. 3). Nie udało się zarejestrować jakichkolwiek zarysów jamy grobowej,



Ryc. 2. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27.

Profil wykopu: 1 – warstwa gruzu ceglanoego zalanego betonem z podsypką żwirową,

2 – ciemna brunatno-szara próchnica, 3 – całec (głina).

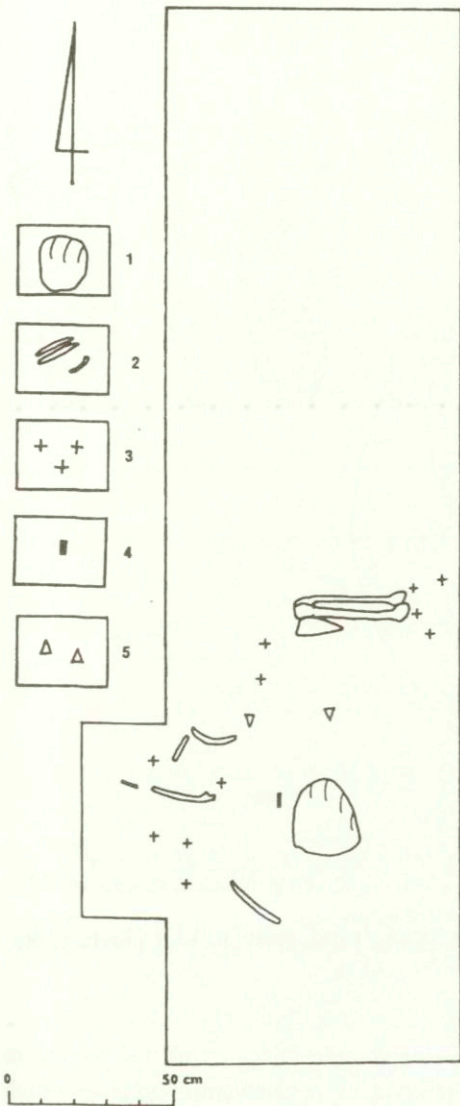
Fig. 2. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, Kujawsko-Pomorskie province, site 27. Cross-section of the excavation trench: 1 – brick debris covered by layer of concert on a gravel base, 2 – dark brown-gray humus, 3 – virgin clay.

zarówno w profilach, jak i na dnie wykopu. Można domniemywać, iż zarejestrowany w trakcie badań kamień mógł znajdować się na granicy jamy grobowej. Byłby on zatem elementem konstrukcji w postaci luźnej obstawy grobu wykonanej z kamieni polnych.

Nie jesteśmy w stanie powiedzieć, czy nad omawianym grobem znajdował się pierwotnie nasyp kurhanowy. Znaczna grubość warstwy czarnej ziemi (na szczycie wzniesienia, gdzie procesy niszczenia/niwelacji zachodzą najszybciej) oraz położenie (na wyraźnie eksponowanym topograficznie miejscu) czynią przypuszczenie istnienia nasypu kurhanowego wielce prawdopodobnym. W tym kontekście na uwagę zasługuje fakt, iż z sąsiedniej wsi Bożejewice znany jest kurhan, związany z szeroko rozumianą tradycją KCSZ (Koško, Kłočko 1991).

Źródła pozyskane przez gospodarza i w trakcie interwencji archeologicznej składały się w sumie z: (1) fragmentów jednego naczynia (ryc. 4:1), (2) wióra krzemienego (ryc. 4:2) oraz (3) fragmentów małego kościanego przedmiotu (klamry do pasa?) z jedną zdobioną płaszczyzną (ryc. 5). Jedyne drugi z wymienionych przedmiotów znaleziono *in situ*, a mianowicie w okolicach dolnej partii tułowia pochowanego mężczyzny (ryc. 3). Ponadto w trakcie badań interwencyjnych pozyskano także kilkanaście fragmentów ceramiki z różnych etapów pradziejów, które zapewne pochodziły z wypełnika jamy grobowej oraz z otaczającej ją warstwy kulturowej.

**Ad. 1.** Naczynie zachowało się we fragmentach, pozwalających jednakże dokonać jego całościowej rekonstrukcji rysunkowej (ryc. 4:1). Większość przełomów miała



Ryc. 3. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27. Plan grobu:

- 1 – kamień, 2 – kości szkieletu zachowane *in situ*,  
3 – drobne fragmenty kości, 4 – wiór krzemienisty,  
5 – drobne fragmenty ceramiki.

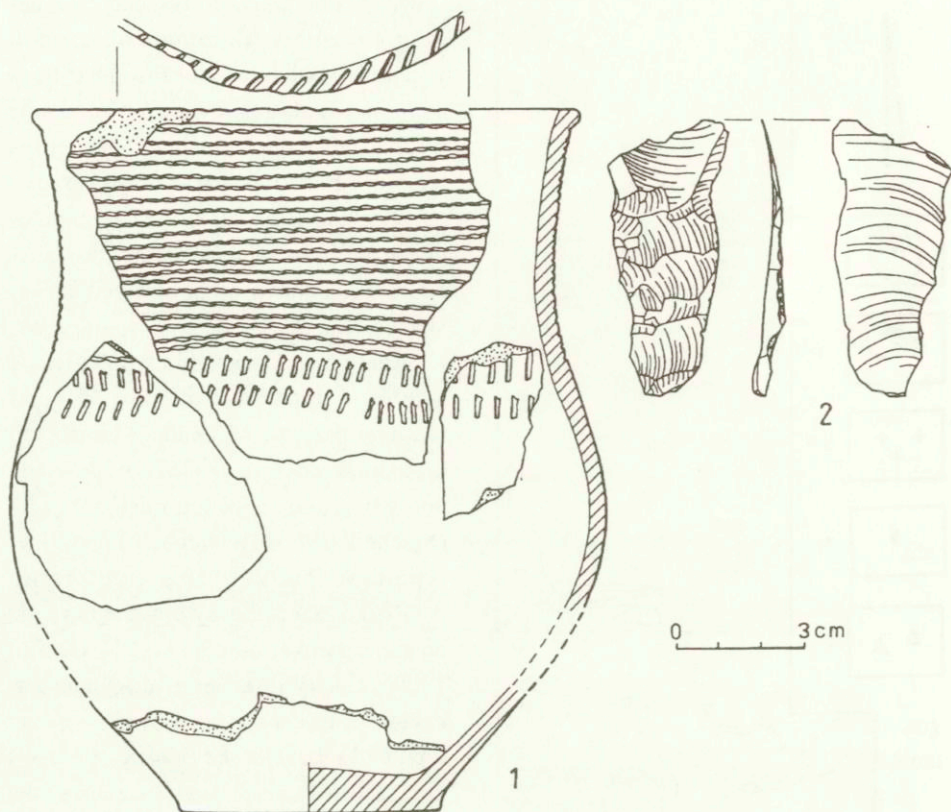
Fig. 3. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, Kujawsko-Pomorskie province, site 27. Layout of the grave:

- 1 – a stone, 2 – bones *in situ*, 3 – small bone fragments, 4 – the flint blade, 5 – small potsherds.

„świeży” charakter, co wskazuje, iż naczynie uległo większemu zniszczeniu w trakcie wydobycia, a część jego fragmentów została zagubiona. Wykonano je według receptury określanej jako grupa technologiczna D wg J. Czebreszuka (Czebreszuk 1996, 23). Jest to technologia beztłuczniowa, nawiązująca do tradycji kultury pucharów lejkowatych na Kujawach.

Analizowane naczynie typologicznie najbliższe jest formie pucharu. W opracowanej przez J. Machnika klasyfikacji małopolskich form KCSZ, odpowiada ono typowi pośredniemu między II i IV (Machnik 1966). W ramach kujawskiej typologii interkulturowej autorstwa A. Kośko, naczynie z Żernik zalicza się do typu garnka, odmiany 8,211 (Kośko 1979). Cechy mikromorfologiczne naczynia są następujące: krawędź wylewu typu 49d wg A. Kośko (Kośko 1981, 33) oraz dno o typie 8c wg J. Czebreszuka (Czebreszuk 1987, 208–210). Zdobnicstwo, pokrywające krawędź i całą górną połowę naczynia, składa się ze skośnych odcisków prostokątnego stempelka na krawędzi – w schemacie opisu A. Kośko: nk: xA-6 (Kośko 1981, 34–35) – oraz 20–21 rzędów odcisków sznura dwudzielnego (xJ-121:20–21), od dołu zamkniętych dwoma rzędami odcisków prostokątnego stempelka (xA-1:2).

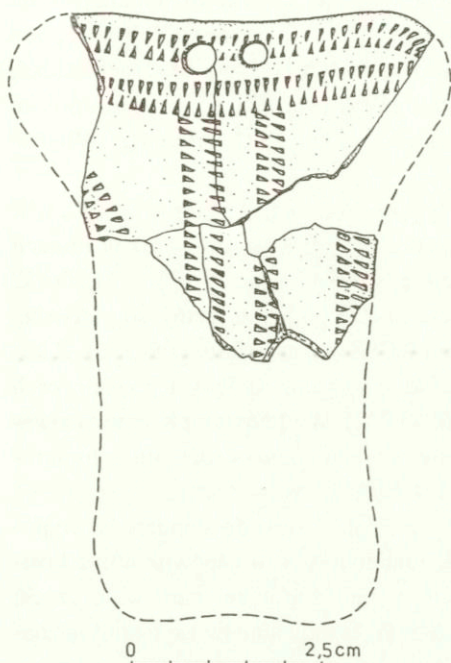
**Ad. 2.** Wiór krzemienisty (ryc. 4:2) został wykonany zapewne z miejscowego narzutowego krzemienia bałtyckiego, choć dobra jakość (brak widocznych śladów spękań) oraz barwa (ciemnoszara, przechodząca w mleczno-szarą) surowca może wskazywać na jego pochodzenie



Ryc. 4. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27.  
Naczynie i wiór krzemienisty.

Fig. 4. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, Kujawsko-Pomorskie province, site 27. The pot and the flint blade.

z importu (surowiec wołyński?). Omawiany wiór jest interesującą formą pod względem technologicznym. Cała jego wierzchnia strona pokryta jest negatywami. Wszystkie z nich mają taki sam przebieg: poprzecznie do dłuższych krawędzi wióra. Jedynie w partii przyściskowej i wierzchołkowej widzimy niewielkie powierzchniowo ślady odbić biegnących równoległe do osi wióra. Obie wspomniane krawędzie mają zasadniczo inny charakter. Jedna z nich, wzdłuż której na stronie wierzchniej ciągną się negatywy piętek, jest płaszczyznowa, a konkretnie zachowały się na niej pozostałości piętek ze ściany prostopadłej do wierzchniej płaszczyzny wióra; tworzy więc swoisty tylec. Przeciwną krawędź posiada ostry, naturalny przebieg; jej górna, przywierzchołkowa połowa posiada ślady użytkowania w postaci nieregularnego „retuszu użytkowego”. Tego rodzaju formy mogą być pod względem technicznym wynikiem dwóch, zasadniczo odmiennych pro-



Ryc. 5. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27. Rekonstrukcja kościanej klamry do pasa.

Fig. 5. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, Kujawsko-Pomorskie province, site 27. Reconstruction of the bone belt buckle.

cesów technologicznych. Jest więc ona albo pierwszym wiórem w pierwszej serii odbijanej ze starannie przygotowanego rdzenia, albo też powstała w trakcie obróbki siekiery czworosiennej (ew. użytkowania zużytej, zniszczonej siekiery jako rdzenia wiórowego). Druga ewentualność wydaje się mniej prawdopodobna, zważywszy na przebieg poprzednich negatywów na wierzchniej płaszczyźnie analizowanej formy.

**Ad. 3.** Przedmiot z kości (ryc. 5), określony tu roboczo jako klamra do pasa (inna interpretacja podobnych form: ochronna płytko łucznicza na przedramię oraz „naramienniki”, por. uwagi niżej), znaleziony został we fragmentach. Miały one w większości świeże przełomy. Uległ on więc zapewne zniszczeniu w momencie odkrycia. Zachowane części pozwalają jednak na jego daleko idącą rekonstrukcję rysunkową (ryc. 5). Klamra posiadała pierwotną formę stylizowanej litery „T”, zdobionej na powierzchni frontowej skomplikowanym układem podwójnych rzędów nacięć lub odcisków wykonanych jakimś twardym narzędziem. U góry, centralnie względem osi symetrii wytworu, wywiercone zostały dwa otwory (ryc. 5).

## ANALIZA KULTUROWO-GENETYCZNA

Z wyliczonego wyżej zestawu znalezisk, pierwsze dwa, a mianowicie: puchar i wiór krzemienisty stanowią klasyczny zestaw wyposażenia grobowego KCSZ (Machnik 1966; 1979). Natomiast kościana klamra jest genetycznie zjawiskiem bardziej skomplikowanym. Należy do znalezisk rzadko spotykanych. Prócz występowania w KCSZ znana jest także z zespołów kultury pucharów dzwonowatych (Moucha 1958). Wymaga więc odrębnego omówienia na etapie analizy chronologiczno-kulturowej, do której przejdziemy poniżej.

Puchar KCSZ, który odkryto w Żernikach, pod względem cech morfologii (esowata forma o specyficznych, „przysadzistych” porpcjach) i zdobnictwa (zwłaszcza układ

wielokrotnych poziomych odcisków sznura, zamknięty od dołu kilkoma rzędami odcisków stempelka) posiada wiele analogii, praktycznie w całej szeroko rozumianej strefie KCSZ, od centrum jutlandzkiego (puchary typu B wg P. V. Globa, por. Glob 1945, 66–67 oraz Hvass 1986, Fig. 1), poprzez solawskie (por. typ B11 wg M. Buchvaldka; Buchvaldek 1986) i dolnoodrzańskie (Machnik 1979, ryc. 221:6), po Małopolskę (Machnik 1966, Tabl. VIII:1a; Tabl. XI:4; Machnik, Ścibior 1991, Abb. 4:2; Włodarczyk 1998, Tabl. I, grób 43).

J. Machnik umieszcza typ pośredni między typem II i IV najczęściej w ramach tzw. środkowoeuropejskiego horyzontu KCSZ (Machnik 1979, 342–366) oraz w ramach grupy znalezisk IIa i IIb (por. Książnice Wielkie, grób 11 oraz Witów – Machnik, Ścibior 1991) w Małopolsce. L. Hvass natomiast zalicza podobne formy do pierwszej grupy znalezisk w obrębie jutlandzkiego centrum KCSZ (Hvass 1986, 109–110). Z kolei M. Buchvaldek swój typ B11 generalnie klasyfikuje do grup współwystępowania cech II i III w regionie nad Solawą (Buchvaldek 1986, 40 i 42). W przypadku Kujaw cytowane klasyfikacje najogólniej odpowiadają starszoznurowemu etapowi rozwoju tego ugrupowania (Czebreszuk 1996, 96–100).

Obecność wióra krzemienego należy, jak już zaznaczyliśmy, do standardów wyposażenia grobowego KCSZ. Pod względem funkcjonalnym był to zapewne nóż z krzemienym ostrzem i organiczną rękojeścią. Na chronologiczno-genetyczną waloryzację tego typu przedmiotów wskazał swego czasu Z. Krzak, wysuwając teorię o silnym znaczeniu podłoża mezolitycznego w genezie KCSZ, ujawnianym m.in. w postaci występowania zabytków krzemienych w najstarszych zespołach tego ugrupowania (Krzak 1980:61). Ostatnie badania na Kujawach i w Wielkopolsce zdają się potwierdzać przynajmniej jeden wątek w tej kontrowersyjnej hipotezie: związek wiórów krzemienych ze starszymi etapami rozwoju miejscowej KCSZ. Takie znaleziska jak: Kowalewko stan. 12 (forma otrzymana w technice łuszczeniowej; Czebreszuk 2000), Krusza Zamkowa, stan. 3 (Koško 1992), Kuczkowo stan. 5 (Czebreszuk 1999) i Modliborzyce, stan. 1 (Wiślański 1978, ryc. 5:2), są przykładami stałego zestawu w wyposażeniu zmarłego: nóż krzemieny + naczynie w stylistyce wczesno(staro)sznurowej.

Dogłębne omówienie zagadnienia genezy i chronologii kościanych klamer o formie jaką reprezentuje okaz z Żernik, przekracza ramy niniejszego artykułu. Wiązałoby się to z kilkoma odrębnymi kwestiami: (1) uporządkowaniem typologicznym tego rodzaju wyrobów z kości/rogu, (2) adekwatnym określeniem ich funkcji, (3) kwestiami kulturowo-genetycznymi oraz (4) wyznaczeniem ram chronologii bezwzględnej. Poniżej wskażemy jedynie na niektóre węzłowe punkty w ramach każdego z wymienionych zagadnień, które mogą się okazać przydatne w przyszłych badaniach. Przede wszystkim jednak podkreślimy fakt, w jakich kwestiach analizowany zespół grobowy dostarcza istotnych informacji, które przybliżają nas do wyjaśnienia wzmiankowanych wyżej zagadnień.

**Ad. 1.** Punktem wyjścia analizy typologicznej jest adekwatne określenie zakresu naszych zainteresowań, a mianowicie, czy zawężamy się jedynie do form T-kształtnych ze zdobioną stroną górną (Moucha 1958, ostatnio: Čech, Černý 1997), czy też chcemy roz-



patrywać je w szerszym kontekście typologicznym, włączając do analizy także formy niezdobione (co najwyżej z karbowanymi brzegami) w kształcie trójkąta lub trapezu z zaokrąglonymi narożnikami (np. Krusza Zamkowa, stan. 3 – Koško 1992). Naszym zdaniem bardziej owocna poznawczo jest druga z wymienionych perspektyw.

**Ad. 2.** W literaturze przedmiotu przeważa pogląd, iż analizowane wytwory są funkcjonalnie ozdobnymi aplikacjami czy wręcz samymi kłamrami do pasa (Moucha 1958). Wskazywać na to ma ich forma oraz otwory na dwóch końcach (najczęściej po dwa) służące do podwiązywania rzemieni pasa, miejsce ich lokalizacji w grobie – zazwyczaj w okolicach pasa zmarłych, jak też występowanie parami. Istnieją także inne poglądy co do ich funkcji, a mianowicie że są one „naramiennikami” (Koško 1992) lub ochronnymi płytkami łuczniczymi na przedramię (Loze 1995); znane są bowiem znaleziska grobowe, gdzie analizowane tu przedmioty występują tylko pojedynczo. Rozstrzygnięcie, która z wyżej wymienionych koncepcji jest słuszna nie jest łatwe, gdyż nawet w dobrze udokumentowanych grobach interesujące nas przedmioty posiadają podobną lokalizację, to znaczy występują w okolicach środkowej partii ciała zmarłego. W przypadku Żernik jesteśmy w o tyle trudniejszej sytuacji, że nie mamy żadnej informacji o usytuowaniu przedmiotu kościanego. Zapewne były to więc wytwory o szerszej gamie zastosowań, które należy identyfikować funkcjonalnie każdorazowo dla konkretnego znaleziska. W takiej sytuacji musimy zachować dużą dozę ostrożności w kwestii funkcji omawianego znaleziska, a termin „klamra do pasa” ma w tym artykule umowne znaczenie.

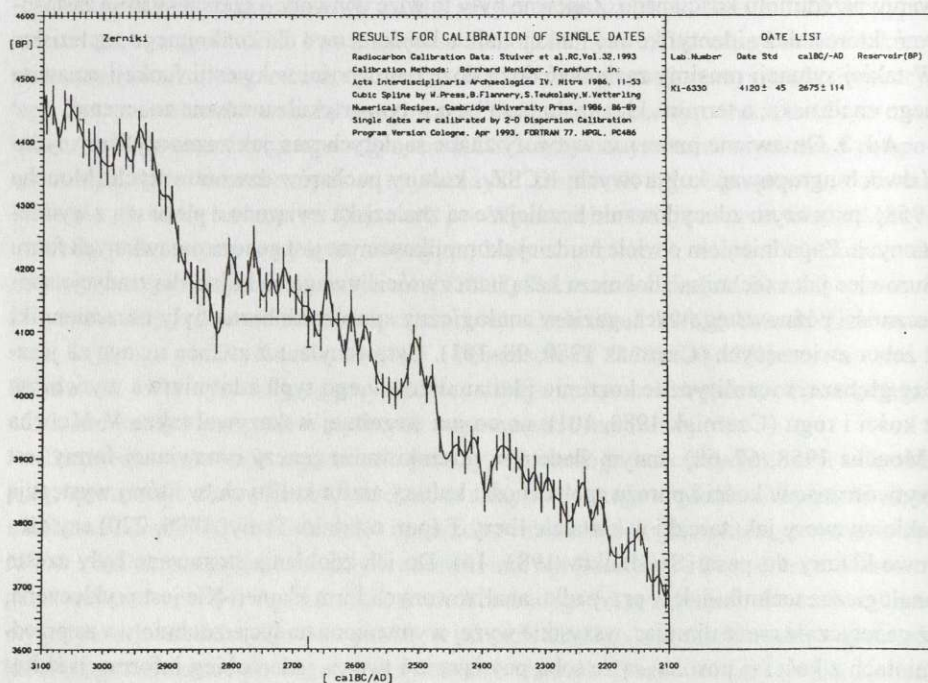
**Ad. 3.** Omawiane przez nas wytwory znane są dotychczas, jak zaznaczyliśmy, tylko z dwóch ugrupowań kulturowych: KCSZ i kultury pucharów dzwonołatych (Moucha 1958), przy czym zdecydowanie liczniejsze są znaleziska związane z pierwszą z wymienionych. Zagadnieniem o wiele bardziej skomplikowanym jest geneza omawianych form. Surowiec jak i technika zdobnicza każą nam zwrócić uwagę na kujawską tradycję społeczności późnowstęgowych, gdzie w analogiczny sposób zdobione były naramienniki z żeber zwierzęcych (Czerniak 1980, 98–101). Cytowany autor zwraca uwagę na jeszcze głębsze, mezolityczne korzenie idei analizowanego typu zdobnictwa wytworów z kości i rogu (Czerniak 1980, 101), na co już wcześniej wskazywał także V. Moucha (Moucha 1958, 67–68). Innym śladem w poszukiwaniu genezy omawianej formy jest wytwórczość w kości i porożu społeczności kultury amfor kulistych, w której występują takie wytwory jak: tarczki w kształcie litery T (por. ostatnio: Szmyt 1996, 220) czy ażurowe kłamry do pasa (Sveshnikov 1983, 16). Do ich zdobienia stosowane były często analogiczne techniki jak w przypadku analizowanych form klamer. Nie jest wykluczone, iż genetycznie rzecz ujmując, wszystkie wyżej wymienione tradycje zdobnictwa na przedmiotach z kości (i poroża) są ze sobą powiązane i tworzą jeden obieg informacji kulturowej. Nie sposób jednakże tak rozległych zagadnień podjąć w niniejszym artykule.

**Ad. 4.** Obecność omawianych form z kości (i rogu) zarówno w zespołach KCSZ, jaki i kultury pucharów dzwonołatych, sama w sobie wskazuje już na rozległe ramy czasowe jej użytkowania, obejmujące cały okres rozwoju obu wymienionych jednostek taksonomicznych w Europie Środkowej, tzn. III tys. i początki II tys. przed Chr.

## ANALIZA CHRONOLOGICZNA

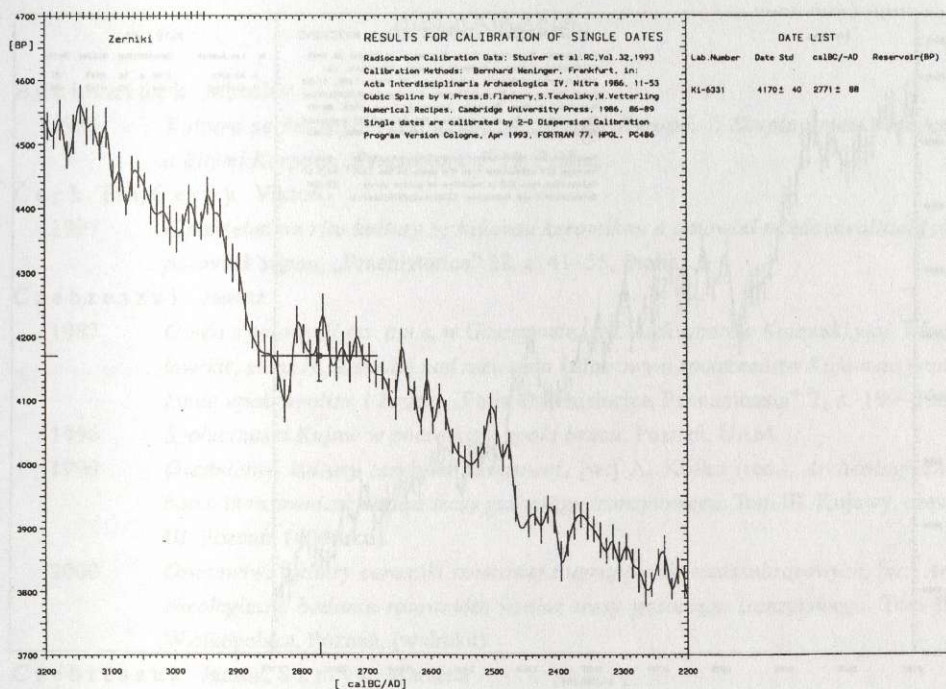
Jedynie bezpośrednie informacje o chronologii bezwzględnej zespołów grobowych, zawierających omówione wyżej typy przedmiotów kościanych, posiadamy z terenu Kujaw, w postaci trzech datowań  $^{14}\text{C}$ : jednego z Kruszy Zamkowej, stan. 3 (Koško 1992) oraz dwóch z Żernik. Z kości udowej mężczyzny pochowanego w Żernikach pobrano bowiem dwie próby do analizy  $^{14}\text{C}$ . Pomiaru dokonano w Laboratorium Radiowęglowym Narodowej Akademii Nauk Ukrainy otrzymując następujące wyniki: Ki-6330,  $4120 \pm 45$  BP i Ki-6331,  $4170 \pm 40$  BP (Czebreszuk 1999; Czebreszuk, Szmyt 2000).

Grób z Kruszy Zamkowej był już wielokrotnie prezentowany w literaturze (Koško 1992), a kalkulacja kalibracji pochodzącego stamtąd datowania radiowęglowego pojawiała się kilkakrotnie w najnowszej literaturze (Czebreszuk 1996, tab. 26; 1999; Czebreszuk, Szmyt 2000). Oznaczenie to ekstremalnie może datować epizod, który miał miejsce bardzo wcześnie, bo już ok. 3100 r. przed Chr. Jednakże biorąc pod uwagę dane z tzw. analizy „wyplaszczeniowej” krzywej kalibracyjnej, tak wczesna wartość omawia-



Ryc. 6. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27. Wyniki kalibracji datowania Ki-6330. Przeliczeń dokonano za pomocą programu B. Wenigera (1993).

Fig. 6. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, kujawsko-pomorskie province, Site 27. Calibration of Ki-6330 date. Calculation made with Program B of Weninger (1993).



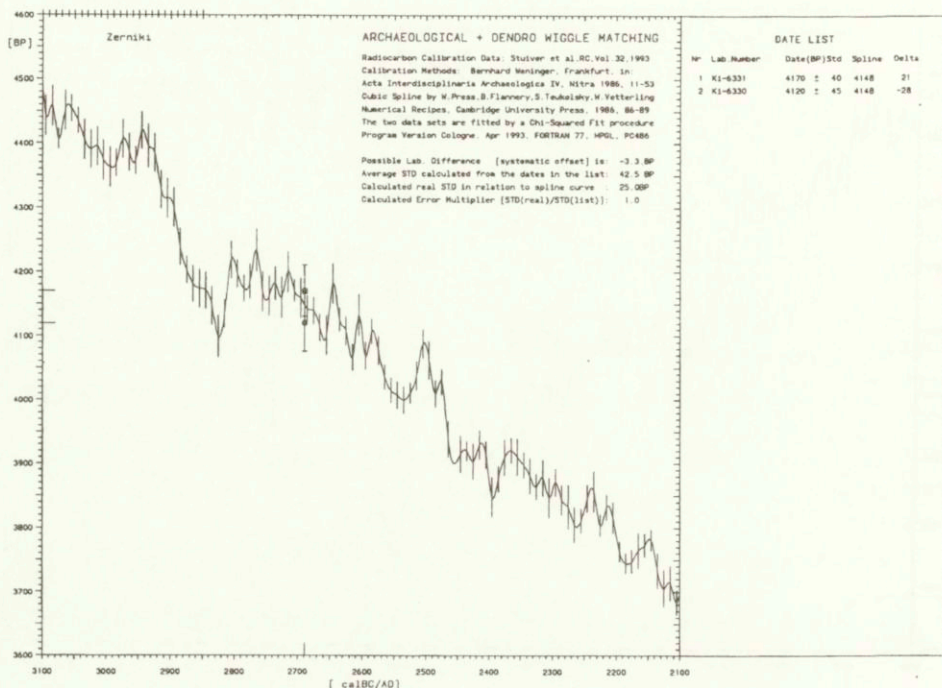
Ryc. 7. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27. Wyniki kalibracji datowania Ki-6331. Przeliczeń dokonano za pomocą programu B. Weninger (1993).

Fig. 7. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, kujawsko-pomorskie province, Site 27. Calibration of Ki-6331 date. Calculation made with Program B of Weninger (1993).

nego oznaczenie może budzić pewne wątpliwości co do swojej prawomocności pod względem archeologicznym (Czebreszuk, Szmyt 2000). Tego typu zastrzeżeń nie można jednakże mieć w przypadku oznaczeń  $^{14}\text{C}$  otrzymanych dla grobu z Żernik. Ich wynik, po kalibracji dokonanej za pomocą programu B. Weninger (Weninger 1993), pokazują ryc. 6 i 7. Łącznej kalibracji obu dat dokonano przyjmując przesłankę, iż wyznaczają one jeden epizod historyczny. Wartości kalibracji, zaprezentowane na ryc. 8, wskazują, iż interesujący nas epizod historyczny miał miejsce w początkach XXVII wieku przed Chr., a konkretnie ok. 2690 roku.

#### UWAGI KOŃCOWE

W podsumowaniu wyników przeprowadzonych analiz podkreślenia wymaga przede wszystkim wyjątkowa waga znaleziska z Żernik w skali interregionalnej, a konkretnie dla kwestii datowania bezwzględnego zdobionych klamer do pasa, które na Kujawach na pewno znane były już ok. 2700 r. przed Chr. Regionalne znaczenie posiada natomiast



Ryc. 8. Żerniki, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 27. Wyniki wspólnej kalibracji datowań Ki-6330 i Ki-6331. Przeliczeń dokonano za pomocą programu B. Wenigera (1993).

Fig. 8. Żerniki, Kruszwica commune, Inowrocław district, kujawsko-pomorskie province, Site 27. Joint calibration of Ki-6330 and Ki-6331 dates. Calculation made with Program B of Weniger (1993).

fakt poszerzenia naszej wiedzy taksonomicznej o etapie starsznurowym KCSZ na Kujawach, który coraz wyraźniej wpisuje się swoimi cechami w szeroką geograficznie strefę, obejmującą całą ówczesną ekumenę KCSZ. Nie widać więc w trakcie etapu KCSZ2 (Czebreszuk 1996) na Kujawach tak wyrazistych powiązań z jednym tylko centrum, a mianowicie z jutlandzką kulturą grobów jednostkowych, co uwidacznia się w młodszych stadiach rozwoju (KCSZ3 i 4 wg Czebreszuk 1996). Wymowa historyczna obserwowanego w ramach kujawskiej KCSZ „pęknięcia” taksonomicznego na etapie KCSZ2, pozostaje zatem nadal zagadnieniem otwartym, czekającym na wyjaśnienie.

*Instytut Prahistorii UAM, Poznań  
 Muzeum Regionalne, Bydgoszcz*

## BIBLIOGRAFIA

- Buchvaldek Miroslav  
1986 *Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty*, „Praehistorica” 12, Praha.
- Čech Petr, Černý Viktor  
1997 *K pohřebnímu ritu kultury se šňůrovou keramikou a datování mladoeneolitických pasových zápon*, „Praehistorica” 22, s. 41–55, Praha.
- Czebreszuk Janusz  
1987 *Osada z połowy II tys. p.n.e. w Goszczewie, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. wrocławskie, stan. 14. Z badań nad rozwojem kulturowym społeczeństw Kujaw na przełomie epok neolitu i brązu*, „Folia Praehistorica Posnaniensia” 2, s. 199–238.  
1996 *Společnosti Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań, UAM.  
1999 *Osadnictwo kultury ceramiki sznurowej*, [w:] A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*. Tom III. Kujawy, część III, Poznań, (w druku).  
2000 *Osadnictwo kultury ceramiki sznurowej i ugrupowań wczesnobrązowych*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*. Tom II. Wielkopolska, Poznań, (w druku).
- Czebreszuk Janusz, Szmyt Marzena  
2000 *The 3rd Millennium BC in Kujawy in the Light of Radiocarbon Dating*, [w:] J. Czebreszuk, J. Müller, K. Rassmann (red.) *The Absolute Chronology in Central Europe during the 3rd Millennium BC*, Poznań–Berlin–Frankfurt a. M., (w druku).
- Czerniak Lech  
1980 *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*, Poznań, UAM.
- Glob Peter Vilhelm  
1945 *Studier over den jyske Enkeltgravskultur*, *Aarboger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 1–283.
- Hvass Lone  
1986 *Enkeltgravskulturens Regionalgrupper i Vejle Amt*, [w:] C. Adamsen i K. Ebbensen (red.), *Stridsoksefid i Sydkandinavien*, København, s. 108–125.
- Koško Aleksander  
1979 *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*, Poznań, UAM.  
1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań, UAM.  
1992 *Z badań nad tzw. horyzontem starszsznurowym w rozwoju późnoneolitycznej kultury społeczeństw Kujaw*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Archaeologica 16, Łódź, s. 85–95.  
1994 *A chapter in the research on the South-Baltic cultural context in the development of the great Poland-Kuivavia communities from the time of the horizon of the*

- „classical” Corded Ware culture, [w:] A. Girininkas (red.) *Gyvenvieči ir keramikos raida balt žem se*, Vilnius, s. 153–161.
- 1996 *Grupa radziejowska kultury pucharów lejkowatych jako prolog kujawskiej enklawy naddunajskiej cywilizacji wczesnobrązowej* [w:] A. Koško (red.) *Z badań nad genezą regionalizmu kulturowego społeczeństw Kujaw*, Poznań–Kruszwica–Inowrocław, UAM, s. 91–106.
- 1997 *Chronological-genetic framework of the „A horizon” features in the development of the Kuiavian FBC*, [w:] *Early Corded Ware Culture. The A-Horizon – fiction or fact?* Esbjerg, s. 125–133.
- K o ś k o Aleksander, K l o ċ k o Viktor
- 1991 *Bożejewice, gm. Strzelno, woj. Bydgoszcz, stanowisko 8. Kurhan z późnego okresu epoki neolitu*, „Folia Praehistorica Posnaniensia” 4, s. 119–143.
- K r z a k Zygmunt
- 1980 *Geneza i chronologia kultury ceramiki sznurowej w Europie*, Wrocław, Ossolineum.
- L o z e Ilze
- 1995 *Late Neolithic burial practices and beliefs in Latvia*, [w:] V. Kazakevičius, R. Sidrys (red.), „Archaeologia Baltica”, Vilnius, s. 33–42.
- M a c h n i k Jan
- 1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław.
- 1979 *Krag kultur ceramiki sznurowej*, [w:] W. Hensel, T. Wiślański (red.), *Praehistoria Ziem Polskich, t. II, Neolit*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 337–441.
- M a c h n i k Jan, Ś c i b i o r Józef
- 1991 *Die Chronologie der Schnurkeramikultur (SChK) in Südpolen*, [w:] *Die Chronologie der regionalen Gruppen*, Freiburg, s. 45–54.
- M o u c h a Vaclav
- 1958 *Příspěvek k časovému zařazení eneolitických pasových zápon*, AR 10, s. 62–78.
- S v e s h n i k o v Igor
- 1983 *Kultura sharovidnykh amfor. Svod arkheologicheskikh istochnikov VI–27*. Moskva.
- S z m y t Marzena
- 1996 *Spoleczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.
- W e n i n g e r Bernhard
- 1993 *Radiocarbon Calibration <calKN> April 1993. Dendro and Archaeological Wiggle Matching*, Köln.
- W i ś l a ń s k i Tadeusz
- 1978 *Kurhan z wczesnej fazy kultury ceramiki sznurowej z Modliborzyc na Kujawach (woj. bydgoskie)*, Prac. Mat. Łódź, Seria Archeologiczna 25, s. 405–414.
- W ł o d a r c z a k Piotr
- 1998 *Chronologia absolutna grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej na podstawie danych z cmentarzyska w Żernikach Górnych*, Spraw. Arch. 50, s. 33–54.

JANUSZ CZEBRESZUK, JÓZEF ŁOŚ

THE GRAVE OF THE CORDED WARE CULTURE IN ŻERNIKI,  
KRUSZNICA COMMUNE, INOWROCŁAW DISTRICT, KUJAWSKO-  
POMORSKIE PROVINCE, SITE 27

(Summary)

Grave remains of the Corded Ware culture (CWC) were exposed during a construction work in the farmstead of Stanisław Górski. The owner of the place found the grave while digging a trench the building utilized as a garage. Unfortunately, part of the find had been dug out before an archaeological team arrived.

The site locates on the Kujavian Upland, on a small promontory on the border of the Smiernia River valley (Fig. 1).

Scope of the rescue research, due to the fact that the excavation was being conducted inside of the building in use, was very restricted. The excavation trench was 3.25m long and 0.9m wide (Fig. 2 and 3). It revealed *in situ* some human bones, a retouched blade of flint, and small potsherds (Fig. 3). Earlier, the farmstead owner had recovered in that place other ceramic and bone artifacts, and human bones.

All but one of the recovered human bones belonged to a well-built man aged 30–40 years, 172–173cm high. This may indicate that the find was of a complex character (the multiple grave?).

The bone layout *in situ* suggest that the dead lay crouched on the left side along N–S axis (with a slight NE–SW diversion), with the head pointed to the south (Fig. 3). The grave outline was not visible. A black humus layer above the burial place suggests a possible presence of a mound.

The grave goods included a cup, retouched blade and a belt buckle of bone (Fig. 4 and 5).

The CWC cup from Żerniki has many analogies in the scope of morphology and ornamentation. They are known practically in the whole wide zone of this culture, from the Jutland center (Hvass 1986, Fig. 1), across the Solau (cf. type B11 after M. Buchvaldek 1986) and Lower Oder centers (Machnik 1979, ryc. 221: 6) to Lesser Poland (Machnik 1966, Tabl. VIII: 1a, Tabl. XI: 4; Machnik, Ścibior 1991, Abb. 4: 2; Włodarczak 1998, Tabl. I, gave 43).

An intermediate type between types II and IV is included by J. Machnik to the so-called CWC Central European Horizon (Machnik 1979: 342–366) and to Lesser Poland's groups IIa and IIb (cf. Książnice Wielkie, grave 11, and Witów – Machnik, Ścibior 1991). Similar forms from the Jutland CWC center L. Hvass (1986: 109–110) places in the first group of finds. In regard to the Solau region M. Buchvaldek classifies his type B11 in the groups of co-existence of features II and III (Buchvaldek 1986: 40 and 42).

In Kujavia the classifications named above correspond generally with the Old CWC phase (Czebreszuk 1996: 96–100).

The presence of a flint blade in a grave reflects a usual funeral practice in CWC. Functionally, the artifact from Żerniki was a knife blade set in a handle of organic material.

The question of origin and chronology of the belt buckle can be answered in conjunction with other questions, that is: (1) typological classification of bone/antler artifacts, (2) their function, (3) questions of genesis and cultural links, (4) the absolute chronology.

**Ad 1.** The starting point of typological analysis is deciding on the scope of our interest. We should choose if we focus only on T-shape forms ornamented in the upper part (Moucha 1958, recently Čech, Černý 1997), or on the wide typological context that includes also not decorated artifacts (at most with notched edges), triangular or trapeze-like with rounded angles (e.g. Krusza Zamkowa, site 3 – Koško 1992). The latter approach seems to me more promising.

**Ad 2.** The opinion prevails in the literature that the artifacts in question were used as belt buckles (Moucha 1958). However, they could also have been used as bowstring wrist protection (Loze 1955) or “shoulder straps” (Koško 1992).

**Ad 3.** The discussed artifacts have been so far registered only in CWC and the Bell Beaker culture (Moucha 1958), in the latter being evidently more frequent. The question of origin of that form is more complex. The material they are made from, as well as the ornamental technique, suggest the tradition of the Kujavian Late Band Pottery culture in which bone “shoulder straps” from animal ribs are decorated in a similar way Czerniak 1980: 98–101, cf. also Moucha 1958: 67–68.

**Ad 4.** The presence of artifacts of that type in the milieu of CWC and the Bell Beaker culture indicates their wide chronological span covering the whole period of existence of both units in Central Europe, i.e. the 3<sup>rd</sup> and the beginning of the 2<sup>nd</sup> millennium BC.

The only information related to the absolute chronology of the artifacts under discussion are from Kujavia. There are three radiocarbon dates: one from Krusza Zamkowa, site 3 (Koško 1992) and two from Żerniki.

The grave from Krusza Zamkowa has already been presented several times in the literature (cf. the monography: Koško 1992). After calibration it is dated from the turn of the 4<sup>th</sup> and 3<sup>rd</sup> centuries BC (Czebreszuk 1996, tabl. 26; 1999; Czebreszuk, Szmyt 2000).

Two samples of a femur bone of the male skeleton from Żerniki were analyzed in the Radiocarbon Laboratory of the Academy of Science of Ukraine in Kiev. The results obtained are Ki-6330 4120±45 and Ki-6331 4170±40. Figures 6 and 7 show these dates after calibration using B. Weninger’s program (Weninger 1993). Their joint calibration was based on a presumption that they refer to one short historical episode in the beginning of the 27<sup>th</sup> century BC (more precisely – ca. 2690 year).



Summing up we would like to underline the significance of the Żerniki find in the inter-regional scale. It is exceptionally important for absolute dating of ornamented (so-called) belt buckles that, as it appears, were in use in Kujavia before 2700 BC. In the regional scale it has increased our knowledge of taxonomy of the Early CWC phase in Kujavia, which correspond more and more with the picture of this culture in its whole milieu.

*Translated by Jerzy Kopacz*

